

Старыя

1

ЗЕЛЬМАНЦЫ

Вось гэта і ёсць двор рэб Зельмана.

Старадаўняя мураванка з папсутым тынкам і два рады хат, поўных зельманчыкаў. Ёсць яшчэ хлявы, скляпы, вышкі. Усё гэта разам мае выгляд вузкай вулачкі. Летам, на досвітку, невысокі Зельман, якога ўсе звычайна называюць проста — рэб Зелмелэ, выходзіў вось сюды ў адных сподніках.

Адкуль узяўся рэб Зелмелэ?

Сярод яго сям'і жыве паданне, быццам ён паходзіць з «глыбіні Расеі». Але як бы там ні было, ён ужо тут ажаніўся з бабкай Басяй, якая тады яшчэ, відаць, была дзяўчынай і пасля гэтага пачала пладзіцца.

Бабка Бася, як кажуць, пладзілася без усякай меры, безупынна, з нейкім заўзятым запалам, і дзеці ў яе нараджаліся рослыя, чорныя, з шырокімі плячыма — сапраўдныя зельманцы. Пазней дзеці пераходзілі да рэб Зелмелэ, гэта значыць, нянькай ён ім не быў, але, пачакаўшы трохі, аддаваў іх вучыцца на рамеснікаў.

Аднаго, Фолію, ён ужо ў дзесяць год зрабіў гарбаром, праз нейкае здарэнне з канём.

Не паспелі агледзецца, як ужо і самі дзеці пачалі пладзіцца. Нявесткі былі рознай пладавітасці, і зяці розныя, але, нарэшце, суседзі павінны былі ачысціць ім месца на двары. Усе хаты былі бітком набіты жвавymi, чорнымі зельманчыкамі. Русыя трапляліся рэдка. І тое — больш сярод дзяўчат. Пара рыжых хлопцаў з'явілася

ўжо ў апошні час, у самыя апошнія гады. Як яны трапілі ў гэтую сям'ю, не высветлена яшчэ і да гэтага часу.

Зельманцы ўсе чорныя, касцістыя, з шырокімі нізкімі ілбамі. Зельманец мае мясісты нос. Зельманец мае ямкі на шчоках. Звычайна гэта спакойны маўклівец. Хаця, праўда, сустракаюцца, галоўным чынам сярод маладога пакалення, і вялікія гаваруны і гаварухі, нават і нахабнікі, але па сутнасці гэта — сарамлівыя зельманцы, якія трапілі пад чужы ўплыў. Зельманцы — цяроплівыя, не зласлівыя. Яны маўчаць пахмурна і весела.

На працягу пакаленняў зельманцы набылі свой асобны пах — мяккі пах падпрэлага сена.

Бывае ў вагоне людзі едуць, цесната, пазяхаюць пад халодную раніцу, раптам працірае нехта вочы і пытаецца:

— Скажыце, калі ласка, ці не Н-скі вы?

— Але.

— Ці не ўнук рэб Зелмелэ?

— Але, унук рэб Зелмелэ.

Чалавек засоўвае рукі ў рукавы і едзе далей. Гэта ён скрозь сон пачуў пах рэб Зелмелэ, хоць ніхто ў горадзе над гэтым і не задумваўся; нікому і ў галаву не прыходзіла, што зельманцы маюць асобны пах.

Ёсць і яшчэ адна асаблівасць у гэтай сям'і, характэрная галоўным чынам для мужчын.

Зельманец любіць ні з таго, ні з с'яго ўздыхнуць, пры гэтым ён выпускае спаміж вуснаў нейкае вясёлае, ласкавае іржанне, якое можна пачуць толькі каля стайні, дзе коні стаяць і жуюць авёс.

Гэта сведчыць аб тым, што рэб Зелмелэ паходзіў, мабыць, з вёскі і што зельманец — просты, як кавалак хлеба. Бяздзетных жанчын у гэтай сям'і няма, няма і такіх, што заўчасна падаюць духам, апрача цёткі Гесі.

Калі ў каго лысіна, дык гэта не парастак племені рэб Зелмелэ, няхай сабе і пахне ад яго сенам, як ад сенажаці.

*

Калі пачало падростаць чацвёртае пакаленне, рэб Зелмелэ пачаў збірацца ў дарогу. Ён напісаў на вокладцы старой кнігі сваё завяшчанне, некаторы час яшчэ пакруціўся, а потым і сапраўды памёр.

Гэта быў просты чалавек. Завяшчанне ён напісаў па-яўрэйску, з адпаведнымі старажытна-яўрэйскімі слоўцамі, і паколькі гэтая кніга цяпер валяецца, дык, можа, варта перапісаць гэтае завяшчанне:

Панядзелак, года... (закрэслена).

Думаю сам пры сваім жыцці падзяліць маёмасць паміж дзецьмі, каб яны ведалі, як быць пасля маіх ста дваццаці гадоў. Я мяркую гэтак: дзеці мае застаюцца жыць у маім двары. Кавалак зямлі, які я маю, няхай прададуць, возьмуць за яе рублёў каля чатырохсот, месца маё ў сінагозе таксама няхай прададуць, возьмуць за яго рублёў каля ста пяцідзесяці, ёсць у мяне яшчэ пад шостай цаглянай у печы, направа, таксама рублёў каля тысячы. Няхай падзяляць вось як: сыну майму Ічу — сто пяцідзесят рублёў, бо ён, мой сын Іча, узяў ужо сто пяцідзесят рублёў у лік спадчыны яшчэ пры маім жыцці, а сыну майму Зысю — дзве сотні рублёў, а майму сыну Юду таксама дзве сотні рублёў, сыну майму Фолю таксама дзве сотні рублёў, і дачцы маёй Хаі-Машы — сто рублёў, дачцы Матлі таксама сто рублёў, а дачцы Расі таксама сто рублёў, а Гурвічу каб аддалі сто дваццаць пяць рублёў, якія я ў яго пазычыў, каб даць сыну майму Ічу ў лік спадчыны яшчэ пры маім жыцці, дык трэба яму аддаць. Дваццаць пяць рублёў на ахвяраванні, а астатнія грошы на пахаванне. Хатнія рэчы належаць жонцы маёй Соры-Басі. Пасля ста дваццаці год маёй жонкі няхай падзяляцца ўсе тры дачкі, але дзве падушкі даць Ічавай дзяўчыне Хайцы. А ўсё астатняе няхай падзяляць дачкі, але маё мужчынскае адзенне няхай належыць сынам. Смушкавую футру няхай бярэ той, каму больш патрэбна, ці па жэрабю, каму выпадзе, але каб не сварыцца, каб усё было прыстойна, і быццам я сам падзяліў, а не каб чужыя дзялілі. Няхай усім будзе на шчасце і каб спажывалі ў радасці. Гэтага я жадаю ад усяго сэрца. А пасля маіх ста дваццаці год каб яны на мяне не забыліся, каб хоць адзначалі дзень маёй смерці, як толькі магчыма.

Ад мяне — *Залман-Эля, сын Лейбы Хваста.*

*

Бабка Бася намнога перажыла дзеда, яна, можна сказаць, жыве яшчэ і сёння. Праўда, яна ўжо не бачыць як след, і не чуе як след, і не ходзіць як след, але

ўсё ж яна жыве. Яна стала падобна больш на курыцу, чым на чалавека, і нават не ведае, што ў нас нейкі інакшы стаў свет.

Бабка Бася мае дачыненне толькі сама да сябе і калі яна думае, дык гэта, мабыць, нейкія дзіўныя думкі, зусім непадобныя на звычайныя думкі.

Часам, пад вечар, яна круціцца ў прыцемку, і раптам звяртаецца да чырвонага гальштука ў хаце:

— Мотачка, чаму ты не ідзеш маліцца?

Чорны Мотачка, ад якога ўжо трохі пахне сенам, падыходзіць, адгортвае хустку ад бабульчынага вуха і крычыць туды:

— Бабуля, я піянер!

А тая ківае галавой:

— Пэўна, пэўна, ён ужо маліўся. Дзе ты маліўся?

Яна ўжо так і пойдзе з гэтага свету са спакойнай душой. Двор стаіць моцна там, дзе рэб Зелмелэ яго пабудаваў, і штогод, бачыць яна, прыбывае досыць чорных маўчальнікаў-зельманчыкаў.

Летам бабуля Бася выходзіць на двор, садзіцца на парог і любуецца, як з усіх дзвэрэй сыплюцца і сыплюцца малыя зельманчыкі, як чорны мак.

Вялікае сонца свеціць на новыя зельманаўскія парасткі.

*

Другое пакаленне зельманцаў разгалінавалася на тры моцныя патокі і некалькі прытокаў. Асноўнымі слупамі сям'і заўсёды былі і засталіся аж па сёння: дзядзька Іча, дзядзька Зыся і дзядзька Юда.

Дзядзька Фоля ідзе сваім уласным, адасобленым, гарапашным шляхам у жыцці. Зельманскі двор яго не цікавіць, бо ён лічыць, што ў маленстве яго тут пакрыўдзілі. Ён любіць добра пад'есці, асабліва любіць дранікі, а якія ў яго думкі, ніхто не ведае, бо ён пра іх нікому не гаворыць.

Астатнія ў сям'і — гэта ўжо дробязь, хоць і яны сфармаваліся пад наглядам рэб Зелмелэ.

Асобнае месца займае ў сям'і дзядзька Зыся, які лічыцца ў двары самым паважным. Гэта — таўставаты гадзіннікавы майстар з чатырохвугольным ілбом, з чатырохвугольнай барадой, хваравіты, ці можа прыкідваецца хворым.

У былыя гады, калі трэба было якую паперу прачытаць, дык прыносілі да яго. Дзядзька Зыся вымаў тады лупу з вока, запрашаў садзіцца і чытаў спакойна, слова ў слова. Але калі дзядзька Зыся не мог прачытаць, дык ён ужо меў такую ўласцівасць, што чытаў тады напам'яць, што ў паперы было напісана.

Ён добра цяміў.

Але галоўным у яго чытанні было тое, што ён тут жа на месцы даваў параду наконт гэтай «справы».

Кажуць, што ў ім таілася вялікая сіла.

Дзвюх дачок прывяла на свет яго жонка, цётка Гіта, з куды большымі цяжкасцямі, чым гэта да твару зельманцам. Адна — гэта Тонька дзядзькі Зысі — чыстая зельманка, другая ўжо мае трохі салодкага смутку, які цётка Гіта, не ў крыўду ёй няхай будзе сказана, прыцягнула ў сям'ю. Але гэта трэба цётцы Гіце дараваць, бо ўсе лічаць, што яна не вінавата, — яна паходзіць з рабінаў.

Дзядзька Іча — бядак. Гэта ён, дзядзька Іча, не мог дачакацца і яшчэ пры жыцці рэб Зелмелэ ўзяў сабе сёе-тое ў лік будучай спадчыны. Ён кравец, тандэтнік. Яго высокая машына, худая і нязграбная, грукоча ў яго і ўдзень і ўночы.

Машына аглушае двор.

Дзядзька Іча вырабляе зельманцаў чысцейшай пробы. Лічаць, што ў гэтым сэнсе ён перавысіў нават самога рэб Зелмелэ.

Апрача звычак, уласцівых усёй сям'і, дзядзька Іча выпрацаваў толькі для сябе аднаго ўласную прывычку: ён чхае з крыкам.

Ад яго чхання суседка некалі самлела.

У гарачыя часы грамадзянскай вайны ў двары надта непакоіліся наконт яго чхання. Дзядзька Зыся нават палічыў патрэбным зайсці да яго і перагаварыць наконт гэтай справы.

— Іча, — сказаў ён, — ці ведаеш ты, што з-за твайго чхання мы рызыкуем сваім жыццём?

Так, але што яму дзядзька Іча мог адказаць? Калі з яго чыханне і крык вырываліся незнарок.

Усе прыдумвалі розныя планы, але, калі прыйшлося, то цётка Малка сама дала рады.

Дзядзька Іча тады хапаўся за нос і кідаўся ў падушкі, а цётка Малка хутка накідвала на яго пярыну

і сама лажылася на яе ці, калі ёй не было часу, — садзіла на яго дзіця. Там, пад прынай і падушкамі, ён як след вычыхваўся і садзіўся зноў за работу.

У мірны час гэта не было небяспечна.

Наадварот!

Летам раніцай паўдвара ляжыць яшчэ ў цяньку, а прычасаны дзядзька Іча сядзіць ля адчыненага акна і страляе з сваёй швейнай машыны. Раптам як чыхане. Страшны, жаласлівы, нібы перадсмяротны, крык. Двор прачынаецца, усе праціраюць вочы, некаторыя саскакваюць з ложкаў:

— Што здарылася?

— Нічога, — кажуць, — дзядзька Іча чхае.

— Нічога, нічога!

Тады адчыняюцца ўсюды вокны і акенцы, высоўваюцца чорныя кудлатыя зельманскія галоўкі і з усіх бакоў крычаць:

— На здароўе, дзядзька!

— На добрае жыццё, дзядзька!

— На здароўе, на добрае жыццё, на доўгія гады, дзядзька!

Зусім іншым чалавекам быў дзядзька Юда, іншым чалавекам і дзіўным чалавекам. Ён быў сталяр, худы чалавек з бліскучай барадой і акулярамі ка канцы носа, але пазіраў ён усё роўна паверх акуляраў і таму заўсёды выглядаў насупленым. Акуляры ён, мабыць, насіў дзеля красы і важнасці. Ён габляваў у акулярах, еў у акулярах, але спаць ён, здаецца, у іх не спаў.

Дзядзька Юда быў філосаф і ўдавец.

Яго жонка, цётка Геся, памерла разам з разніком яшчэ за немцамі і зусім непрыгожай смерцю.

Тады дзядзька Юда пайшоў спраўляць жалобу ў сінагогу, сеў за печкаю і болей ужо не захацеў наогул устаць. Ён вырашыў пакінуць усе свецкія справы і занятца выключна сваімі ўласнымі думкамі: работа, трэба сказаць, досыць паважная. Але двор на яго насеў, і ён усё ж такі пайшоў да варштата.

А што здарылася з цёткай Гесяй?

Наш горад быў тады пад гарматным агнём. Гаспадыні ўсёй вуліцы замкнулі хаты і спусціліся да рэб Зелмелэ ў склеп. Раптам цётцы Гесі захацелася курынага булёну. Чаму? У вялікай цеснаце яна так доўга глядзела на Ехезкеля-разніка, пакуль ёй не захацелася кураціны.

Схапіла яна курыцу, разнік дастаў нож, і яны выйшлі на двор рэзаць курыцу.

Тады грывнуў нейкі шалёны стрэл з гарматы і выбіў усе шыбы да адной.

Пасля нехта з суседзяў пастукаў у склеп, каб выйшлі. Цётка Геся ляжала спакойная і бледная, быццам нічога і не здарылася, каля яе ляжала барадой угору галава разніка, а сам разнік ляжаў на разбураным паркане з нажом у руцэ.

Каля іх стаяла курыца і філасофствавала.

Дзядзька Юда быў пахмурны маўклівец, хоць зельманцы і маўчаць весела. Апрача гэтага невялікага адхілення, ён у астатніх сваіх паводзінах заставаўся аддадзеным традыцыям рэб Зелмелэ.

Цераз яго, між іншым, выявілася любоў да прыроды, якая была надта дзейная ў гэтай сям'і. Дзядзька Юда саджаў гусей на адкорм у сваіх сенцах, пра яго курыцу ўжо гаварылася. У дождж ён выстаўляў цэбар для дажджавой вады, а вясною сам збіраў шчаўе. Яго любоў да дошак і калод паходзіць, мабыць, таксама ад гэтай самай прыхільнасці да прыроды. Дзядзька Юда габлюе дошку з любоўю і захапленнем, адным словам — ён любіў сталярку. Пры гэтым ён яшчэ меў страшэнную цягу да скрыпкі, да спеваў і наогул да музыкі.

Дзядзька Юда нарадзіў дзяцей розных гатункаў. Але нам спатрэбяцца толькі двое — Хаечка і Цалка.

*

Тут варта ў канцы спыніцца падрабязней на адным з малодшых зельманцаў, на старэйшым сыне дзядзькі Ічы — Бэру Хвасту.

Вось гэта дык хлопец — асілак, маўклівы гарбар. У час грамадзянскай вайны ён у баях пад Казанню атрымаў ордэн Чырвонага Сцяга.

Ён хадзіў з конным корпусам і на Варшаву.

Там ён ледзь не загінуў, трапіў да белапалякаў, нейкім цудам удалося яму пераапрагнуцца, і ён прыйшоў пеша дахаты.

Калі Бэра зайшоў у хату, падняўся страшэнны лямант, увесь двор збегся, нават і дзядзька Зыся прыйшоў. Бэра тады сеў, пачаў памалу сцягваць боты і сказаў цётцы Малцы:

— Мама, дай есці!

Ён пачаў з вялікім імпэтам пхаць у рот ежу і пазіраць на столь. Дзядзька Юда плюнуў і пайшоў. Памалу ўсе выслізнулі з хаты. Бера пад'еў, надзеў боты і зноў пайшоў ваяваць.

2

СВЕТ, ГА?

У двары ціха.

Вайна і рэвалюцыя нарэшце прайшлі, толькі з цёткай Гесей здарылася тое няшчасце ні за што ні пра што, з-за глупства нейкага з булёнам.

Зельманцы вярнуліся з франтоў у старых шынялях, у падраных зімовых шапках. Спачатку хадзілі па двары, глыталі ўсё, што толькі траплялася ў рукі, але памалу прывабілі іх у хаты.

*

Самы трывалы з усіх зельманцаў гэта дзядзька Фоля, але ад яго не пачуеш ніводнага слова, бо ў дзяцінстве яго тут пакрыўдзілі. Ну што ж, здаецца, ніхто не збіраецца цягнуць яго за язык!

За ім ідзе Бера дзядзькі Ічы, таксама добры хлопчына, цяпер ён міліцыянер другога ўчастка, але яго ніколі ў вочы не ўбачыш, бо ён прыходзіць дамоў, каб толькі пераспаць на бацькавым цвёрдым тапчане.

А калі хто-небудзь з маладых пачне часам малоць нешта, дык з ім спраўляюцца па-свойму; для іх, для маладых шалапугаў, мае яшчэ сілу моцнае слова, а калі ўжо надта дрэнна, то дапамагае яшчэ і аплявуха.

— Даўно пара выбіць дурасць з галавы, — гаворыць дзядзька Зыся.

— Пара ўжо стаць трохі людзьмі, — гаворыць дзядзька Іча.

— А галоўнае, колькі можна дурэць? — гаворыць дзядзька Юда.

*

Дзядзька Юда мае, мусіць, на ўвазе сваю Хаечку. Вядома, што дзядзька Юда збіраецца выдаць Хаечку за муж за яўрэйскага хлопца. Апошні час ён закінуў свой

гэбаль, круціцца цэлымі днямі ўсюды і шукае хлапца. Ён хоча разніка.

Расказваюць, напрыклад, пра такое здарэнне.

Дагаварыўся ён неяк з такім жаніхом спаткацца не дзе на адасобленай вуліцы. І трэба было якраз пад вечар узняцца завірусе. Усё ж яго Хаечка пайшла, затрымалася на рагу, дзе тата загадаў, і пачала чакаць. У гэтай зазеі не было відаць ні жывой душы і жаніха таксама. Але Хаечцы, відаць, так хацелася замуж, што яна прытулілася да сцяны і вырашыла чакаць свайго суджанага да канца. Аб чым яна тады думала, цяжка сказаць.

Позна ўночы дзядзька Юда на сваім ложку ўспомніў пра яе, выбег і прывёў ледзь жывую дамоў.

А пра жаніха ў двары кажуць:

— Каму гэта не зразумела, што ён не захацеў жаніцца ў гэты мароз?

*

Ёсць адзін зельманец у двары, які ажаніўся б з Хаечкай і ў мароз. Гэта стараваты хлопец гадоў трыццаці васьмі, калі не болей, жалезны маўклівец. Ён прыходзіць кожную ноч да бацькі ў хату пераначаваць на цвёрдым тапчане. Лічаць, што гэта якраз роўная пара, але халоднае каханне паміж Хаечкай і гэтым чалавекам павінна яшчэ выкрышталізавацца, бо Хаечка ўсё ж такі час-ад-часу выбягае на спатканне да яго.

Але дзядзька Юда пэўна будзе супроць гэтага па наступных меркаваннях:

1. Зельманец ненавідзіць зельманца.

2. Жаніх не даволі яўрэйскі чалавек.

3. Жаніх зняважліва ставіцца да двара.

Гэта правільна. Якраз цяпер насуперак свету ён, жаніх, выкінуў новую штучку з сваёй маці, з цёткай Малкай, і гэта ўсхвалявала старых зельманцаў да глыбіні душы.

Што здарылася?

Цётка Малка неяк надумалася і пайшла да Беры ў міліцыю:

— Бера, чаму гэта ты ніколі не ўсміхнешся? — запыталася яна. — Гэта ж можна падумаць нямаведама што?

Толькі яна гэта сказала, як ён і ўсміхнуўся. Можна

так, а можа і не, але ён доўга сядзеў, пазіраў знізу ўверх на сваю захутаную маці і шморгаў носам.

А тады запытаўся:

— Ці маеце вы з чаго жыць, мама?

Бера ўздыхнуў, выпусціў паміж губ далікатнае іржанне і дадаў:

— Ці ведаеш ты, мама, што ты непісьменная?

Яна, праўду кажучы, не ведала. Бера растлумачыў ёй, даў ёй ясна зразумець і параіў узяцца і ліквідаваць сваю непісьменнасць.

Тады ён узяўся і пазваніў у педтэхнікум.

*

Быў люты месяц. Маразы. Цётка Малка ішла дамоў змерзлая і думала:

— З гэтым Берам дык ужо лепш радзей сустракацца. А ў двары страх што рабілася.

*

Назаўтра з'явіўся ў двары настаўнік, хлапец з чупрынай, якая выбівалася з-пад брыля.

У цёткі Малкі пачало мацней стукаць сэрца. Яна хуценька памылася, скінула фартух і нават сарамліва прысела каля краю стала. Цётка Малка была перапалохана, не ведала, што тут, уласна кажучы, павінна адбыцца, і ў распачы глядзела настаўніку ў вочы. А настаўнік яшчэ і сам добра не ведаў, што яму трэба рабіць, дык і ён чырванеў пад брылем.

Маладыя трымаюць свае пісьмовыя прылады замкнутымі, дык выявілася, што ў цётчынай чарніліцы былі мухі замест чарніла. Цётка дзьмула ў чарніліцу і дзьмула, але, як настаўнік запэўніў, гэта не дапаможа. Пяро выцягнулі з-за люстра, абцёрлі павуцінне. Настаўнік ціскануў яго на пазногці, і выявілася, што гэта вельмі старажытнае пяро, яшчэ з дарэвалюцыйных часоў.

Ад таго часу ў цёткі Малкі засталася прывычка, дзе толькі ўбачыць пяро, дык абавязкова трэба ёй паспрабаваць яго на пазногці, ці піша яно. Цётка лічыла, што і гэта ўжо з'яўляецца некаторым доказам вучонасці ча-лавека.

І дзядзька Іча таксама быў надта ўсхваляваны, але

ўсё ж такі ён ім прапанаваў свой сшытак, дастаў са скрынкі машыны скручаны сшытак, да якога быў прывязан на шпагаціку аловак, выпрастаў яго на калені і даў настаўніку.

Двор сабраўся, зрабілася цесна. Усе дзівіліся і паціскалі плячыма.

— Ну і свет, га? — не вытрымаў нарэшце дзядзька Іча.

Дзядзька Юда зірнуў на яго насуплена з-пад акуляраў і адказаў:

— Ці не лепей ужо, калі ляжыш у зямлі?

Гэта ён меў на ўвазе цётку Гесю, якая ўжо была вышвалена ад прымусовага навучання.

Адзін толькі дзядзька Зыся стаяў спакойна ў баку, вырываў волас з барады і ўсміхаўся:

— Людскія дзеці!

Але нарэшце прывыклі. Настаўнік прыходзіў кожны вечар, і цётка Малка, трэба прызнацца, шмат чаго дасягнула ў вучобе, бо здольнасці ў яе былі добрыя, хаця; трэба дадаць, яна трохі ленавалася вучыцца.

— Не ў галаве ўсё гэта, — казала яна.

Наогул цётка Малка трымалася як малая школьніца, што было трохі дзіўна для такой разумніцы, як яна.

Неяк настаўнік, не знайшоўшы яе ў хаце, палічыў патрэбным паскардзіцца на яе дзядзьку Ічу:

— У вашай жонкі, — сказаў ён, — добрыя здольнасці, але яна праяўляе недастатковую зацікаўленасць да работ.

— Няўжо?! — вельмі здзівіўся дзядзька Іча.

Пазней ён нават упікаў цётку Малку.

— Як гэта так, — злаваўся дзядзька, — гэта ж, мабыць, грошы каштуе!

Цётка Малка спачатку разгубілася, нават зачырванелася, але зараз жа знайшла апраўданне:

— Калі я кніжкі не маю...

Вось гэта дзядзька ўжо не мог зразумець.

— Як гэта так, ці мала кніжак у хаце? Няўжо ты ўсе кніжкі вывучыла?

Цётка Малка сама ўбачыла, што яе адказ тут не падыходзіць, дык яна прыдумала другі:

— Калі я не бачу... вывалілася шкло з акуляраў...

Але не трэба думаць, што дзядзька заўсёды быў такі строгі да цёткі Малкі. Варта ўспомніць, што мы тут маем

справу з даўнейшым каханнем, якому ўжо сорок два гады. Дзядзька Іча, небарака, спачуваў цётцы.

Неяк здарылася нават вось што.

Настаўнік павінен зараз прыйсці, а цётка Малка збіраецца ў горад. Раптам прыбягае чорны Мотка з крыкам:

— Цётка, настаўнік ідзе!

Кажуць, што цётка Малка тады так разгубілася, што залезла ў паліто, з валёнкамі і кошыкам у ложак. Дзядзька Іча накрывае яе, потым злажывае рукі, сагнуў трохі галаву набок (о, зельманец!) і засмучана сказаў настаўніку:

— Мая старая адчувае сябе сёння не зусім добра... Запішыце, калі ласка, таварыш настаўнік, а вы гэтую гадзіну аддасце іншым разам.

Усё ж цётка Малка шмат дасягнула ў навуцы.

*

Глыбокая зіма. Вокны зараслі снегам. Моладзь у клубе, а цётка сядзіць цэлымі начамі, заплямленая чарнілам, сядзіць і працуе пяром. На стале стаіць васьмілінейная лямпа, як ва ўсіх краўцоў. Вецер свісча ў коміне. Дзядзька сядзіць з аднаго боку стала, пора і шые; цётка Малка сядзіць з другога боку, паглыбленая ў свае паперы. Скрыпіць пяро. Вось падсоўвае яна яму пісульку, і твар яе ззяе. Дзядзька Іча бярэ пісульку да лямпы: ён можа чытаць толькі на адлегласці.

Піша яму цётка Малка гэтак:

«Я здаровая. Ты шыеш, ідзі да печы, вымай гляк, дык будзем піць чай. Ад мяне, тваёй глыбока паважанай жонкі Малкі Хвост».

Дзядзька Іча ўсміхаецца. Ён здаволены. Пазней, калі пілі чай, ён распачаў з ёю павучальную размову; на дробязях ён не спыняецца, гаворыць аб галоўным.

— Гэтак не пішуць, — кажа ён, — гаворыць можна абы-як, але пісаць трэба далікатна.

Цётка Малка робіцца неспакойная.

— Вось ты пішаш, — гаворыць ён, — «я здаровая». Гэта ўжо не далікатна выказаны думкі. Так не можна пісаць.

— Дык як жа? — пытаецца цётка.

— Трэба пісаць, — і дзядзька Іча заплюшчыў вочы, — трэба пісаць: «Я знаходжуся ў найлепшым стане здароўя».

Цётка Малка бачыць, што ён мае рацыю.

— Пішы з пісьмоўніка, — гаворыць ён, — бо цяперашнія метады сэнсу не маюць. Неабходна таксама і кнігі чытаць! Ад кніжак робяцца разумнымі. Быў некалі пісьменнік Шомер, дык можна было ў яго чаму-небудзь навучыцца. Цяперашнія нічога не вартыя, усё нешта пра сонца ды пра месяц пішуць.

А на двары, у цемры, ляжала зіма, як халодная сярэбраная міска.

*

Стаялі страшэнныя маразы — 35 градусаў. Белыя стрэхі спаўзлі аж да самай зямлі; па вечарах зіхацеў снег, а паветра над снегам гарэла, як сіні спірт.

Вуліцы былі пустыя, хоць вечар толькі што надышоў.

А хто ж тыя двое, што адважыліся шпацыраваць у такую ноч? Гэта Бера дзядзькі Ічы і Хаечка дзядзькі Юды выйшлі з двара і шпацыруюць па вуліцы.

Самы час, калі хочаш чаго-небудзь дамагчыся. Беру і холад не бярэ. Але Хаечка ўнурылася ў каўнер і стукала высокімі боцікамі.

У двары гаварылі:

— Што рабіць з гэтай дзяўчынай, якая правіць свае любошчы толькі ў завірухі і маразы?

А маўклівая цётка Гіта, якая паходзіла з рабінаў, неяк раптам сказала сама сабе:

— З гэтай дзяўчыны мабыць некалі выйдзе вадавоз!

*

Бера і Хаечка маўчалі. Ён забег трохі наперад і збіраўся перайсці ў наступленне, але пад Казанню гэта ўдавалася яму значна больш лёгка.

— Хаечка, я табе падабаюся?

Хаечка дзядзькі Юды ўжо даўно чакала такога падыходу да справы і адказала з усмешкай:

— Гэтак не можна пытацца...

— Чаму?

І ён ужо таксама ўсміхаўся. Для Хаечкі дзядзькі Юды зіма тады затрапталася, як сярэбраная рыбка, бо зельманец любіць прыроду, і яна хітравата спытала:

— А я табе падабаюся?

Бера ўсміхаўся, і ўсміхаўся, і ўсміхаўся.

А цяпер паўстае пытанне, што было далей?

Хаечка раптам абхапіла яго сваімі тоўстымі, заўсёды змерзлымі рукамі за галаву і пачала цалаваць у губы, у нос, у шчокі. Вось што было далей.

Справа такім чынам высветлілася. Толькі неяк дзіўна было, што стаялі яны на страшэнным марозе і цалаваліся без канца, без краю. Яшчэ больш: пазней нейкі пажылы чалавек праходзіў выпадкова па гэтай вуліцы, дык ён тут, на гэтым самым месцы, адмарозіў нагу.

Пасля шпацыравалі яшчэ, і было халодна. Яны выйшлі да рога, дзе гарэў ліхтар і ў электрычным кругу святла замёрзлыя фурманы грэліся гарачым дыханнем сваіх коней. Было ціха, як у полі.

Бера паглядзеў на гадзіннік і паклікаў рамізніка.

— Яшчэ паспеем, — сказаў ён, — забяжым распісацца.

Для Хаечкі дзядзькі Юды гэта было ўжо занадта. Яна яшчэ збіралася ісці дамоў і там у цішы, на цёплым ложку, дзе заўсёды пахла бацькавымі стружкамі, нанова абдумаць гэтую справу. Пакуль што цяжкая зельманская кроў ледзь магла гэта пераварыць.

Санкі ўжо стаялі каля іх.

Бера пасадзіў нявесту і ўкрыў яе халоднай запонай. Санкі рвануліся і паплылі па шырокай вуліцы. Хаечка прытулілася да Беры і адчувала яго халодныя шырокія плечы, ад якіх павявала заўсёды роўным спакоем.

*

Хаечка дзядзькі Юды ішла пасля ў зімовую ноч дамоў. Усюды навокал мароз быў сіні, як кавалак простага шкла. У вушах звінелі яе ўласныя адзінокія крокі. Яна дайшла да двара зельманцаў, спынілася каля дому і зайшла не да бацькі, але трошкі далей — да цёткі Малкі.

Дзядзька Іча піў вялікімі глыткамі з шклянкі і працягваў сваю павучальную размову:

— Трэба пісаць па пропісах, бо літары любяць, каб з імі цацкаліся. Бачыш, як прыгожа можна напісаць Т, Ф і Ж? Успомні, Малачка, мае лісты, што я табе пісаў, як быў жаніхом. Ці паказалі табе хоць мой почырк? Шкада, — уздыхнуў ён, — шмат гадоў ужо, як я не ўжываю пярэ.

ВЯЛІКІ ТЛУМ

Уранку стаяў вялікі тлум. Двор зельманцаў выглядаў, як мурашнік. Усюды аб нечым раіліся.

— Як гэта так, у двары рэб Зелмелэ адбыўся такі скандал!

— Без шлюбу!

— Як жа ж так, як жа гэта, каб у нас гэткае здарылася!

Старыя зельманцы хадзілі з выстаўленымі бародамі, стагналі і паціскалі плячыма. А дзядзька Юда быў зусім збянтэжаны, ён стаяў сярод хаты і жаваў сваю бародку. У другім пакоі ляжала Хаечка, чырвоная ад сораму, а ён, дзядзька, дзьмуў у гэбаль, працаваў заўзята і гаварыў усё да дошкі, але каб было чуваць за сценкай:

— Каза, чаго ты бяжыш? Табе ўжо авёс коле?..

Дзядзька Юда быў дзіўны чалавек. Ён быў філосаф і ўдавец. Раптам палажыў ён гэбаль на варштат, пастаяў крыху, раззлаваны на ўвесь свет. Ён думаў: ёсць папера рэб Зелмелэ, каб вяселлі спраўлялі з музыкай.

Скрыпка вісела на сцяне, ён яе зняў, падышоў да драўлянай сценкі, дзе з другога боку ляжала Хаечка дзядзькі Юды, і пачаў падрыхтоўку. Ён выставіў бліскуючую бародку, заплюшчыў вочы і зайграў.

Гэта, быццам, павінна было азначаць: музыка іграе на Хаеччыным вяселлі.

Спачатку мелодыя была якраз такая, як у музыцы перад шлюбам, але і тут ужо адчувалася нешта ад мелодыі, якую іграюць на могілках. За сэрца брала. Потым ён пачаў іграць аб тым, што цётка Геся памерла без пары і што не давялося ёй быць на вяселлі сваёй дачкі. Слёзы каціліся з яго вачэй, мокрая вейкі мігалі па шклу акулераў, і ён ужо нічога перад сабой не бачыў, толькі прыслухоўваўся да таго захаплення, якое ўзнікае ўнутры; ён прыслухоўваўся да мелодыі аб неспадзяванай смерці цёткі Гесі.

І хто ведае, ці доўга прастаяў бы дзядзька Юда там, каля драўлянай сценкі, калі б раптам не пачулася ўсхліпванне з таго боку, прыдушаны плач, які ўсё мацнеў, і дзядзька зразумеў, што Хаечка кідаецца па падушцы і заходзіцца ад слёз.

Дзядзька схапіў конаўку вады і зайшоў туды. Хаечка галасіла. Яна ўзнялася зусім непрытомная, глынула вады і ўпала зноў на падушку. Дзядзька Юда пагладзіў яе па галаве ў знак таго, што ён здаволены слязьмі нявесты, і ціха пайшоў да варштата.

Ён узяўся за работу, з сякерай і гэблем майстраваў моўчкі ўвесь дзень і ўжо, здаецца, зусім кінуў думачы пра няўдалы шлюб. Але пад вечар ён агледзеўся, што замест шафы, якую ён задумаў уранку, атрымаўся зэдлік, просты зэдлік.

У Беры назаўтра быў выхадны дзень.

Адкуль гэта ведаюць, скажыце, што ў Беры быў выхадны дзень? Ёсць такая адзнака: калі Бера скідае боты, гэта ўжо адзнака, што ён адпачывае. Ён тады робіцца надта спакойным чалавекам. Ён круціцца босы па хаце, у вялікіх штанах-галіфэ, ласуе з гаршкоў, хапае ў цёткі Малкі з патэльні аладкі, макае іх у нешта і кідае праз рот проста ў страўнік. Газеты ён чытае стоячы. Затым ён сядзе на тапчан, ногі пад сябе, і пачынае настрайваць балалайку.

Бера мае некалькі песень, якія ён прывёз з фронту; яны ляжаць у ім, як у склепе, але бывае, што ён іх часам пяе. Да спявання ён мае блягі голас, і калі пачынае спяваць, вочы ў яго аж лезуць на лоб ад асалоды.

Спявае ён трохі дзіўна.

Але не трэба думаць, што Бера захапляецца песнямі і забывае пра будзённае жыццё. Здараецца, што ён раптам перабівае сваё глыбокае захапленне спевамі і кажа:

— Мама, у цэрабкопе даюць сёння масла!

Потым ён зноў пяе з захапленнем, аж захлынаецца, а бедная балалайка прысвіствае.

*

Бера сядзіць ужо немалы час на тапчане, босыя ногі падкурчыў пад сябе і іграе. Гэта азначае, што жаніх весіліца ў свой мядовы месяц. Кашуля расшпілена, губы надзьмуты, а дубовы голас выводзіць з жывата:

Калі я ехаў ў Растоў-на-Доне,
Я ўзяў буханку хлеба;
Калі я ехаў ў Растоў-на-Доне,
Я зрабіў буржуям смерць.

А ў двары хадзілі і гаварылі:

— Жонкі ім патрэбны, гэтым гультаям? Трасца ім трэба, а не жонкі.

— Дзе ім, гэтым абібокам, жонкі патрэбны?

А дзядзька Юда зайшоў да Хаечкі ў камору:

— Чаго ты ляжыш? — сказаў ён. — Твой жа сядзіць там у асяроддзі рабінаў і зіхаціць сваёй вучонасцю!

Бера тым часам наспяваўся, як барабан, і пайшоў. Ён нават не знайшоў патрэбным вымавіць хоць слова, што ён ажаніўся.

*

Позна вечарам, пасля гарачых разваг, цётка Малка накіравалася да Беры ў міліцыю. Вядома ўжо, што цётка Малка часта мае вельмі добрыя думкі, і цяпер гэта таксама была яе ініцыятыва — пайсці і запрасіць Бера на пачастунак.

— Няхай сабе не па-яўрэйску, але ж па-людску трэба ці не?

Яна прайшла па халодных, цёмных калідорах, пакуль не знайшла яго пакой. Там, сярод сталоў, стаяў жаніх, соп і мыў падлогу.

Цётка Малка надта засаромелася:

— Табе гэта зусім не да твару, — раззлавалася яна, — можна ж каго папрасіць?

Бера выцер локцем вусы і адказаў, што ён і сам як-небудзь здолее. Ён паставіў шчотку і прыняў маці з зельманскай сардэчнасцю.

Цётка Малка расселася надоўга, няма чаго спяшацца. Узяла са стала пяро, паспрабавала яго на пазногці і запыталася:

— Бера, пяро не дзярэ?

— Не. Ну, а што ў вас чуваць?

— Ведаеш жа, — адказала яна, — вучымся трохі па-яўрэйску, трохі па-руску.

Гэтак гутарылі яны.

Але не трэба думаць, што цётка Малка забылася ў той вечар, дзеля чаго яна прыйшла. Яна не забылася. Але чалавек павінен умець падысці да чалавека; і не дарма такую місію даручылі разумнай цётцы Малцы, хоць дзядзька Юда яшчэ днём моцна рваўся, як ён запэўняў, расцерці свайго цудоўнага зяця на попел. Цётка

Малка зусім не забылася, яна нават выказала такую думку, што рэгістрацыя ў ЗАГС'е не мае сілы.

Бера ўсміхаўся.

Вось тады яна запрасіла яго на пачастунак. І цётка Малка дадала:

— Зразумела, без цырымоній, а то як? Бо і мы ж трохі цяперашнія, камсамолы...

*

У двары пачалі рыхтавацца да ціхага вяселля.

Дым стаяў над комінамі. Плеченыя халы на сталах, як у даўнейшы час. Цётка Гіта ведае, як трэба пячы асаблівага гатунку мядовы пернік, якім ласаваліся яе далёкія сваякі рабіны. Пахі цынамону і шафрану плылі па двары.

Толькі дзядзька Юда глядзеў усё яшчэ нешта насуплена, але без злосці. Ён меў нейкі сурдут пясочнага колеру, з карычневым аксамітным каўнерчыкам, як кавалак скуры, — ён цяпер вытрасаў яго на марозе.

Трэба яшчэ падысці і заглянуць да дзядзькі Зысі ў акно. Калі паказваецца чатырохвугольная барада і на ёй ляжыць рука, якая прытрымлівае яе моцна, а грэбнем яна, гэтая барада, расчэсваецца знізу ўверх, — гэта ўжо адзнака таго, што ў двары будзе вялікая радасць.

Але, барада тут!

Цалка прынёс бутэльку віна. Так, у двары рэб Зелмелэ адбываюцца вялікія падзеі. Дзядзька Іча ходзіць ад самага рання, як цішыня ў вобразе чалавека, як голуб, прыслухоўваецца толькі да таго, аб чым гавораць, і пры гэтым яму хочацца ўхіліцца ад позірку цёткі Малкі.

Чаму?

Дзядзька Іча мае прывычку трохі выпіць на гэткіх урачыстасцях, а тады ён лезе цалавацца з жанчынамі. Лічаць, што гэта ён робіць таму, што мае занадта вялікі розум.

У дзядзькі Юды ў хаце запалілі жалезную лакаваную лампу. У хаце было чыста. Пахла свежай сасновай дошкай. Толькі ў сенцах яшчэ трохі адчуваўся пах ад гусей, якіх некалі тут адкормлівалі.

Бародка дзядзькі Юды блішчала ад халоднай вады. У сваім старамодным цесным сурдуце ён быў падобны да вясковага папа, які прыблудзіўся сюды да зельман-

цаў. Пазней прывялі бабулю Басю, апранутую, як старадаўняя каралева. На ёй ззяла палярынка з чорных пацерак. На галаве ў яе быў цэлы агарод. Дзядзька Іча ўсуноўся памыты і прычасаны, барада трохі падрэзана нажнічкамі. Потым увайшлі дзядзька Зыся з цёткай Гітай. Дзядзька Фоля, зразумела, не прыйшоў, бо меў на іх крыўду яшчэ з дзяцінства. Пазней за ўсіх прыйшоў Цалка дзядзькі Юды, адукаваны няўдачнік, які заўсёды паглядае ў кнігі. Ён з тых новых вучоных, што калі хто скажа слова, дык ён зараз жа падскочыць, здзіўлены:

— Як? Што вы казалі?

І адразу запісвае гэта ў кніжачку. Галоўным чынам ён водзіцца з бабуляй, што таксама не выпадае маладому. Ён мае яшчэ адну ўласцівасць: час-ад-часу ён канчае жыццё самагубствам, але гэта справы не датычыцца.

Усе расселіся за стол з зельманскім спакоем і пачалі чакаць жаніха.

*

Як толькі Бера з'явіўся на парозе, сватоў ахапіла вялікая цішыня, не як на вяселлі. На яго пачалі паглядаць нават са страхам. Святочнае грамадства мела надта падазроны выгляд, і таму Бера адразу сказаў:

— Як можна заўважыць па розных адзнаках, тут збіраюцца гуляць тое самае цудоўнае вяселле?

Ён паглядзеў на прыбраную Хаечку, якая сядзела на падушцы на самым пачэсным месцы, вышэй за ўсіх:

— Так ці не?

— А як жа, — адказаў злосна дзядзька Юда, — ці малая радасць гэта, што?

Дзядзька Юда не ўмее ладзіць з людзьмі.

Тады Бера дастаў газеты і пачаў чытаць. Такім чынам, зельманцы пачалі здагадвацца, што вяселле пройдзе не зусім мірна. Адзін толькі разгарацаны дзядзька Іча сядзеў яшчэ, гатовы выпіць. Раптам яго ўшчыкнулі за калена: цётка Малка гэтым дала знаць, што яна ў распачы, дык і ён пачаў аглядацца падазрона.

Бера прачытаў газеты. З яго вуснаў пачулася ўжо знаёмае нам іржанне, і ён пачаў глядзець на лампу, як гэта звычайна рабіў у такіх выпадках. Як думаюць, ён меркаваў прамаўчаць усё вяселле.

Гэта не вялікае вынаходства, але і гэта трэба ўмець. Ён сядзеў спакойна, як часам хто сядзіць на вакзале і чакае, калі яго цягнік нарэшце прыбудзе. Пасля дзесяці мінут такога маўчання ва ўсіх пацямнела ў вачах.

Першым, хто не вытрымаў, быў дзядзька Юда. Ён перагнуўся цераз крэсла, і яго вострыя чорныя вочкі вылезлі паверх акулераў:

— Можа ты, нарэшце, вымавіш хоць слова, цудоўны мой зяцёк?

Яму на дапамогу прыйшоў збялелы дзядзька Іча:

— Вымаві ты ўжо слоўца, кажу табе, ёлап ты, бо гэта ж твая радасць, тваё вяселле!

— І што табе тут такога зрабілі? — пачала прасіцца цётка Малка.

Тады Бера павольна адказаў:

— Кіньце мне галаву дурыць, бо я сяджу і думаю аб нечым іншым.

— Дык няхай бы і мы зналі, аб чым гэта, напрыклад, чалавек думае? — не адставаў дзядзька Юда.

— Гэта я сяджу і думаю, — сказаў Бера, — як бы гэта тут можна было электрыфікаваць наш двор.

Зельманцы пераглянуліся. Зельманцам такое нават і не снілася. Здаецца, пра двор няма чаго думаць, а калі, скажам, і знойдзецца, што абмяркоўваць, дык цяпер зусім і не час для гэтага. Дзядзька Юда якраз гэта і растлумачыў, далікатна намякнуўшы, бо ён быў не з тых людзей, што могуць прамаўчаць.

Бера ўзняўся, папрасіў Хаечку апрануцца, і маладыя выйшлі.

Сорам быў вялікі. Сваты сядзелі вакол стала з выцягнутымі тварамі і пазіралі на абрус. Раптам найшло на дзядзьку Юду нейкае вар'яцтва. Ён схпіў бутэльку віна і бразнуў ёю аб падлогу. Ён схпіўся за сваю ўласную бародку, нібы хацеў яе вырваць.

У хаце падняўся невялікі шум. Некаторыя рушылі да дзвярэй, толькі дзядзька Зыся стаяў спакойна, з усмешкай, якая аж пырскала з-пад веек, і цягнуў волас з барады:

— Людскія дзеці!..

Тады дзядзька Юда падаўся да яго і пачаў ківаць пальцам:

— Чакай, Зыська, ты яшчэ не хварэў і не балеў, і ты яшчэ маеш дачок!..

На гэта дзядзька Зыся адказаў халодна і важна, праўда, нос у яго збялеў:

— Дык няхай жа ведаюць, — сказаў ён, — што дочкі гадзіннікавага майстра Зысі замуж выйдуць толькі па яўрэйскаму закону.

Каля яго ўжо стаяла цётка Гіта і трымала за рукаў: дзядзька Зыся быў хваравіты. Паколькі ён пачаў гаварыць, ён ужо гаварыў далей і раіў, каб брат яго лепей турбаваўся пра сваю ўласную дачку Хаю, каб яна не зусім анямела ў кампаніі са сваёй дарагой «знаходкай».

Але чаму гэта ў дзядзькі Зысі збялеў нос?

ДЗЯДЗЬКА ЗЫСЯ І ЦЕТКА ГІТА

• Дзядзька Зыся зайшоў да сябе ў хату моўчкі. Было ўжо досыць позна. Праз маленькія, сінія аконцы відаць былі сярэбраныя дроцікі зорак. Ён расчыніў дзверы ў другі пакой. Там мігцела газоўка. Тонька дзядзькі Зысі ляжала ў ложку, жавала кавалак хлеба і нешта вучыла з тоўстай кнігі.

Доўга стаяў дзядзька Зыся ў паўзмроку, гладзіў бараду і не ведаў, як пачаць.

— Дык што ты скажаш, Гіта?

Ён павярнуўся да цёткі, якая стаяла каля яго.

— Пэўна, што яна не людская, — адказала цётка, — у печы ж стаіць гарачы гляк.

Дзядзька Зыся махнуў рукой:

— Колькі гэта можна сваволіць?

Тонька тады павольна павярнулася да дзядзькі.

— Ты гэта, мусіць, пра мяне?

— А калі пра цябе, дык што?

— Дык табе можа вядома, тата, — узялася яна, — што 25 кастрычніка 1917 года на шостай частцы свету адбылася першая вялікая пралетарская рэвалюцыя?

— Ну?

— Ну, дык вось гэта я табе хацела сказаць, — яна сама сабе ўсміхнулася і зноў узялася за кнігу.

Дзядзька Зыся стаў насупраць цёткі:

— Гіта, чуеш? Берачка нашага Ічкі стаў жа верхаводам...

— А ты б лепей хацеў, каб Мікалайка быў верхава-
дам? — імкліва запыталася Тонька.

Яна плюнула, патушыла лямпу, павярнулася да сця-
ны і ўкрылася коўдрай з галавою.

Стала цёмна і ціха, зусім ціха сярод павольных, роз-
ных удараў усіх гадзіннікаў дзядзька Зысі, якія сыпаліся
ў другім пакоі са сцен, як буйны дождж.

— Павага да бацькоў, га? — сказаў дзядзька Зыся.

Потым бацька з маці пераклікаліся зморанымі, ва-
дзяністымі галасамі, і, здаецца, дзядзька Зыся моцна асу-
дзіў цяперашнія парадкі.

*

Што за чалавек гэты Зыся, гадзіннікавы майстар?

Перш за ўсё ён чалавек хваравіты. Адразу пасля жа-
ніцбы дзядзька Зыся абвясціў пра сваю хваравітасць
усяму свету, і ўсе прызналі яе. Прыходзіцца падтрымлі-
ваць яго булёнчыкам, лімонамі. Ад яго работы, праўду
кажучы, ніхто нічога і ніколі не мае. Цётка Гіта павінна
яшчэ прадаваць ніткі. Уласна кажучы, дык гэта яна,
цётка Гіта, церпіць ад розных хвароб, з якіх дзве, вя-
дома, яна атрымала ад сваіх продкаў рабінаў, а чатыры
сама набыла. Доктары нават неяк запэўнілі, што яна
неўзабаве можа памерці, дык яна таму і асцерагаецца,
і калі выходзіць з крамы, то адразу запісвае даўгі, бо
калі трапіцца тое няшчасце ў дарозе, каб ведалі, з каго
спагнаць за ніткі.

А што гэта за жанчына цётка Гіта?

Яна высокая, худая, касцістая, зашпіленая на гузікі
аж да горла. Часам яна пачынае гаварыць мужчынскім
голосам. Яна і маўчальніца, як усе зельманцы, але яе
маўклівасць зусім інакшая — шаўковая, з нейкім смут-
кам. Бера, напрыклад, забівае людзей сваёй маўклі-
васцю, а калі цётка Гіта сядзе гэтак на пару гадзін па-
маўчаць, дык гэта ж спеў, ігра на скрыпцы.

Пасля поўначы дзядзька Зыся ўзняў свой заспаны
твар, чатырохвугольную галаву з падушкі і пачаў бу-
дзіць жонку:

— Сорка ўжо тут? Цябе ж пытаюць, Сорка ўжо
тут?

Гэта ён меў на ўвазе старэйшую дачку, Соню дзядзькі
Зысі, якая працуе ў Наркамфіне.

ДЗЯДЗЬКА ФОЛЯ

Дзядзька Фоля ідзе сваім уласным, адасобленым,
гарапашным шляхам у жыцці.

Ён маўчыць па трох прычынах: па-першае, ён не мае
чаго сказаць; па-другое, ён ні з кім не лічыцца; а па-трэ-
цяе, яго ў маленстве пакрыўдзілі.

Трыццаць пяць год назад яму было ўсяго дзесяць год.
Тады з ім абышліся па-разбойніцку — яго сапраўды ад-
лупцавалі, ледзь насмерць не забілі.

Рэб Зелмелэ тады яшчэ гандляваў цёлкамі; толькі ня-
даўна вярнуўся ён з «глыбіні Расеі». Дзеці (Зыська,
Юдка, Ічка-казёл) хадзілі па дварах збіраць косці, а яго,
Фолю, не бралі з сабой.

— З гэтым недарэкам, — казалі дзеці, — мы не пой-
дзем. Ён не прынясе нам шчасця!

Дык дзядзька Фоля абдумваў тады цішком злосныя
планы, як здзівіць усіх, хадзіў моўчкі па дварах, шукаў
у сметніках — але добрых касцей не траплялася; і ён
хадзіў у адзіноце са сваімі змрочнымі думкамі.

Такім чынам, дзядзька Фоля яшчэ ў дзяцінстве выя-
віўся, як адасобленая натура.

Неяк пад вечар ён пайшоў купацца. Ля самай ракі
ў яме ляжаў аблуплены конь. Дзядзька Фоля спыніўся,
зазірнуў у глыбіню разрэзанага жывата, агледзеў за-
дзёртыя ўверх ногі, і раптам у яго з'явілася страшная
думка: «Праз гэтага каня з касцямі можна разбага-
цець!»

Ледзь не плачучы, кінуўся ён дамоў за мяшком.

Тры дні ён працаваў, цягаў на плячах кавалкі каня
і клаў іх у бацькі за печчу.

Рэб Зелмелэ якраз быў на вёсцы, вярнуўся ён рані-
цаю і, ледзь толькі пераступіўшы парог, пачаў выціраць
нос.

— Сора-Бася, нейкі смурод у хаце!

За сьнеданнем ён ужо загаварыў ясней і зласней:

— Сора-Бася, тут пахнедохлым канём!

Бабка расчыніла вокны, выліла памыйніцу, глянула
ў катух, пад ложкамі — нічога няма.

Тады якраз нейкі чалавек праходзіў па вуліцы, спы-
ніўся і крыкнуў у хату:

— Суседзі, зачыніце вокны, бо засмуродзіце ўвесь свет.

Зразумела, што гэта было пераўвядлічана; але кажуць, што рэб Зелмелэ загарэўся агнём, хоць ён быў чалавек спакойны. Ён узяўся за свой штрыфель, нібы сам сябе збіраўся выкінуць з хаты, і пачаў крычаць:

— Каб мне зараз жа паветра чыстым было!

Бабка ўхапілася за вяхотку, пачала ліць і мыць, а дзеці ўзяліся прачышчаць насы, прычэсваць галоўкі; паветра ўжо амаль што ачысцілася, але тут дзядзька Іча (Іча-казёл) пачаў крычаць аднекуль:

— Тата, вось ён!

— Хто?

— Конь!

Дзядзька Іча выцягнуў счарнелы задні конскі сустаў. Што тады рабілася! Рэб Зелмелэ пачаў тады выкідаць кавалкі падлы, нібы ў ятцы¹, і выў нечалавечым голасам:

— Ой, буду лупцаваць, скуру спущчу!

— Ой, касці на касці не пакіну!

Каня цішком закапалі за хлевам.

Рэб Зелмелэ з раскудлачанай барадой зайшоў у хату, падышоў моўчкі да веніка, выбраў пару цвёрдых розгаў і, нібы ішоў рабіць нейкую святую справу, не спяшаючыся паставіў усіх забруджаных сынкаў вакол сябе і спытаўся:

— Скажыце мне, хто з вас, сынкі-разбойнікі, павінен тут легчы на зэдлік?

Дзядзька Фоля выйшаў са сцямнелым тварам і сказаў:

— Тата, я павінен тут зараз легчы на зэдлік.

Бабка Бася адразу схпіла хустку і выбегла на двор.

У хаце стала ўрачыста ціха. Дзядзька Зыся і дзядзька Юда ўзялі недарэку за рукі. Дзядзька Іча — за ногі, і лупцаванне пачалося досыць павольна, але затым усё гарачэй і гарачэй.

Дзядзька Фоля ляжаў, як бярвяно, спакойна, ціха, нават уздыхнуў.

Але раптам ён ірвануўся да нагі рэб Зелмелэ, ушчаміўся зубамі ў лытку, як у цеста, і ўжо не адпускаў, пакуль рот не заліўся крывёю.

¹ Ятка — мясная крама (заўвага перакладчыка).

Дзядзька Фоля тады ўцёк.

Некалькі тыдняў ён круціўся па суседніх агародах, спаў пад плотам, а дзядзька Іча прыносіў яму туды цішком кавалак хлеба ад бабкі Басі.

Рэб Зелмелэ прыкладаў гарачыя анучы да нагі, маўчаў і моцна нешта абдумваў. Ён думаў аб тым, што гэты конь, магчыма, знак для бацькі, кім трэба быць яго сыну.

Неяк пад вечар ён паслаў свайго разумнейшага сына, дзядзьку Зысю, каб той сказаў распусніку, што злосць бацькі прайшла і што ён можа вярнуцца дамоў.

Фоля вярнуўся.

Перш-на-перш ён патрабаваў, каб яму аддалі ўвесь харч, які яму належыць за тыя некалькі тыдняў. Яму пайшлі насустрач. Далі хлеба, панастаўлялі поўныя міскі, і дзядзька Фоля даказаў, што ён умее. Калі ён ужо ўзяўся за апошнюю міску, рэб Зелмелэ звярнуўся да яго са словам глыбокай бацькоўскай любові:

— Ідзі, дзіця маё, спаць, бо раніцай я цябе адведу да Менды ў гарбарню.

Такім чынам дзядзька Фоля зрабіўся гарбаром. Першы гарбар у сям'і рэб Зелмелэ.

*

Ён яшчэ больш пачаў цурацца ўсіх. Праз кароткі час ён ужо меў пазногці карычневыя, як кавалак медзі. А гаварыць ён ужо ні з кім не гаварыў.

Неяк у пятніцу ён забег у сталоўку і выпіў бутэльку гарэлкі. Дамоў яго прынеслі ледзь жывога, забруджанага і п'янага, як Лот. Пакрысе ён навучыўся выпіваць, і ў гарбарні стаў майстрам шкаліка. Дзядзька Фоля піў моўчкі, цішком, дзе-небудзь у шынку на ўскраіне.

*

Рэб Зелмелэ памёр.

Нельга сказаць, каб яго смерць надта ўзрушыла зельманцаў, але пусціць слязу ўсё ж такі трэба было. Дык дзядзька Фоля якраз хадзіў тады па двары, яго рукі былі закладзены за спіну, ён пазяхаў і ўсё пытаўся ў людзей:

— Яго ўжо нарэшце павязуць ці не?

Больш таго.

У жалобны тыдзень ён прывёў аднекуль дамоў невялічкую, чорную маркотную жанчыну. Толькі бабцы ён растлумачыў, што Фоля можа ўжо сабе дазволіць мець жонку і што чакаць няма чаго.

Гэтая маркотная жанчына, між іншым, нікому не спадабалася. Лічылі, што яна неахайная. Жанчына бажылася, што не; нічога не памагло — зельманцы людзі з моцнымі натурамі.

Але неўзабаве выявілася яе пладавітасць, яе прынялі ў сям'ю.

Яе дзеці мелі форму гарбузоў — кароткія, пухлыя, з налітымі галовамі, апрача аднаго — Моткі чорнага, які быў падобны на дзядзьку Фолію. Таму Фоля кожны вечар, калі бацькі сядзяць на прызбах з дзецьмі на руках, браў яго на калені і ад любасці пстрыкаў яго пальцамі па носе. У дзяцей той жанчыны выявілася яшчэ адна дзіўная незразумелая ўласцівасць, а іменна — першае слова, якое яны пачыналі вымаўляць досыць ясна, было не «тата», не «мама», але нешта зусім старонняе:

— «Яшчэ».

Калі давалі ім лустачку хлеба з агурком ці рэдзьку, ці талерачку шчаўя, яны з'ядалі і крычалі:

— Яшчэ!

Было ў яе такое дзіця, як Хоня, які аднойчы крычаў «яшчэ» нават і тады, калі з'еў кавалак мыла. Зразумела, яму болей не далі.

•

У 1914 годзе Фолію было трыццаць год.

Ён адыходзіў на вайну плачучы. Назаўтра ўжо не ведалі, дзе яго костачкі ляжаць.

Невялікая смутная жанчына выйшла тады на зельманскі двор з усімі сваімі дзецьмі і, ходзячы ад адных дзвярэй да другіх, надта прыгожа аплаквала мужа, нават з мелодыяй. Потым яна пайшла да рабіна параіцца, ці можна, значыцца, ёй прыняць да сябе ў хату новага кармільца для яе сірот.

Праз пяць год дзядзька Фоля нечакана вярнуўся з Аўстрыі. Тут жа на парозе ён раскажаў па сакрэту сваёй жонцы, што ён еў жаб і што больш яму няма чаго раскажваць. Жонка не надта і дапытвалася.

Тры дні сядзеў ён, замкнуўшыся ў хаце са сваёю жур-

ботнаю жонкаю, падсілкоўваўся цвёрдымі, чорнымі блінамі, якія яна яму скідала са скаварады проста на стол, і гэтак пакрысе аднаўляў свае сілы.

Дзядзька Фоля пачаў зноў працаваць у ранейшай гарбарні. Цяпер яна ўжо не належала Менду-гарбарніку, а некаму другому, якога і бачылі, і не бачылі.

У той час, калі ён чысціў хлявы ў нейкай васпаватай немкі ў Тыролі, адбылася рэвалюцыя (о, каб дзядзька Фоля мог даведацца аб сапраўдным значэнні гэтага слова!) і рабочы клас (калі б яму і гэта растлумачылі!) захапіў уладу. Буржуазія (тое самае, што багацеі) аказвае моцнае супраціўленне (звычайныя словы, але моцна ліпнуць яны да языка). Але надта дзіўным здаецца, што рэвалюцыю рабілі таксама Доня і той хударлявы неаўрэйскі хлопец, тыя двое, што мелі звычай засоўваць усім у кішэні нейкія пісулькі, за якія садзяць потым у белы дом.

Ён, Фоля, ніколі не лез у такія справы. Але цяпер ужо цікава ведаць, што з гэтага выйдзе.

— Рабочы клас, гэта табе не Менда!

І дзядзька Фоля пакуль што ўзяўся зноў за ежу.

•

Неяк на іх завод прыехаў нейкі важны таварыш забраць кацёл, які ляжаў на двары завода, для другой фабрыкі. Гарбарня заступілася за гэты кацёл, не хацела ні за што аддаць, а крывы Трахім, стары рабочы, крыкнуў тады:

— Ілжэш! Мы гаспадары краіны!

Ён паказаў на сябе і на скамянелага дзядзьку Фолію, які стаяў каля яго.

Дзядзька Фоля збянтэжыўся, ён наогул хацеў выкруціцца з гэтай справы.

— Не, таварыш, я не гаспадар, о, не! — даводзіў ён.

Але пасля ён ішоў дамоў павольна, з ухмылкай на тоўстым вусе, а ў галаве нешта варушылася, нібы чарвячок у ямцы.

Дома ён не ўхапіўся адразу за ежу, як звычайна, а хадзіў па ўсіх трох цёмных пакойчыках, цёр свой шчаціністы падбародак, а пасля звярнуўся раптам да жонкі:

— Спусціся ў двор і перадай, што Фоля стаў бальшавіком.

Журботная жанчына маўчала, як заўсёды, і выйшла паслухмяна выканаць даручэнне мужа.

Дзядзька Фоля застаўся чакаць каля дзвярэй. Першы раз у сваім жыцці ён адчуваў духоўны неспакой, нейкае далікатнае ап'яненне, якое ідзе не ад страўніка, але ад сэрца.

Жанчына (яе завуць, здаецца, Х'ена ці Геня) доўга не бавілася ўнізе, зайшла туды, сюды, абы перадаць. А калі яна пазней паднялася, ён спаткаў яе ўжо на прыступках.

— Ну што?

— Расказала, — паведаміла яна.

— Дык што яны?

— Яны смяяліся, — сказала яна засмучана.

Дзядзька Фоля ўздыхнуў, ціха і заклапочана зайшоў у хату і счарнеў, як вугаль.

Сёрбаючы пасля з вялікай міскі, ён думаў, што да зельманцаў не трэба мець ніякага дачынення, а галоўнае, трэба мець на ўвазе, што пазнейшыя маладыя зельманцы яшчэ горшыя за старое пакаленне.

Ён ненавідзеў зельманцаў.

5

ЭЛЕКТРЫЧНАСЦЬ

Бера паказаўся ў двары. З неба тады палілося трохі цяпла, незімовага святла, пырснула на падвойныя шыбы нечаканай вясной. Па чорнай сцежачцы, што цягнулася па двары, ішоў Бера павольным крокам, за ім — нейкі рабочы. Яны аглядалі стрэхі, мацалі сцены і ўсё нешта круцілі пальцамі па небе.

У двары зельманцы зноў занепакоіліся:

— Новая бяда!

— Цікава ведаць, што ён там ужо зноў надумаў, наш разумнік?

Цётка Малка вырашыла, што якраз цяпер выпадае вылажыць на стол сшыткі і кніжкі.

А пасля Бера зайшоў і ў хату, агледзеў столі, сцены і выйшаў, нічога не сказаўшы.

Вечарам пайшла пагалоска, быццам Бера збіраецца

электрыфікаваць двор, быццам ён забярэ лампы і замест іх дасць электру.

Спачатку не ведалі, як паставіцца да гэтае справы і ці вялікае яно гора: некаторыя думалі, што гэта нават і добра для двара. Пабеглі да дзядзькі Зысі паслухаць, што ён скажа. Але там выявілася, што вялікая напасць пагражае ім па дзвюх прычынах:

1) невядома, як трэба з гэтым абыходзіцца; 2) электра наогул не для беднага людю.

— Электру я люблю ў другіх людзей! — сказаў дзядзька Юда. — Паслухайце, што я вам скажу, ён яшчэ загоніць нас у труну.

Дзядзька Іча мігаў вачыма і здзіўляўся:

— Не разумею, нарэшце, што тут такога? У сінагозе ж таксама электра.

Тады дзядзька Зыся застаўся стаяць, як прыкуты:

— Што вы скажаце на новага разумніка? — павярнуўся ён да жанчын. — Ну, а калі ў сінагозе ёсць амбона, дык і тут трэба мець амбону?

Бабка зразумела спачатку, быццам Бера збіраецца капаць калодзеж у двары, дык яна маўчала і ўспомніла з болей пра рэб Зелмелэ, які заўсёды марыў аб уласнай студні. Але яму, мабыць, не суджана было; усё жыццё ён піў чужую ваду; памёр, а мары яго не здзейсніліся.

Але тады, калі яна ўжо нарэшце здагадалася, аб чым ідзе гаворка, яна збялела і ледзь вымавіла, але зусім цвёрда:

— Ведайце, — сказала яна, — пакуль я жывая, дык я не дам сцены ламаць!

*

Уночы старыя зельманцы стаялі ў цёмным двары і чакалі Бера. Неба ў тую ноч свяцілася дробнымі зоркамі. Стаялі ўкручаныя ў хусткі, насунуўшы каўняры. Позна-позна, каля паўночы, з'явіўся на вуліцы Бера, яго абступілі з усіх бакоў і пачалі выказваць свае прэтэнзіі:

— Слухай, чаго ты насеў на нас, разбойнік ты?

— Дай нам дажыць пры старых лампах!

— Хопіць ужо, братка, мучыць беднага саматужніка!

Бера стаяў паміж іх з шыяй цвёрдай, як дуб, і маўчаў. На небе ляжаў месяц, прахалодным святлом ён асвятляў адну шчаку Беры і згорбленыя спіны зельманцаў.

Раніцою рабочы пастукаў да дзядзькі Ічы і папра-сіў яго даць драбіны. Ужо, мабыць, пачалося. Сярод двара былі накіданы інструменты і скруткі дроту. Ра-бочыя абышліся з дваром зельманцаў без усякай лі-тасці.

Самі зельманцы хадзілі ціха і зморана, нібы на двары ляжаў цяжка хворы. Пазіралі лагоднымі вачыма.

Дзядзька Зыся сеў за свой рабочы стол і не захацеў нават выйсці. Думаў, што гэтым ён некаму насоліць. Але затое дзядзька Іча круціўся ўсюды, дзе трэба і дзе не трэба, так што рабочым прыйшлося крычаць яму з дра-бін, каб ён адышоў.

Вакол двара зельманцаў збіраліся старыя людзі, аб-мяркоўвалі справу, гутарылі пра электрычнасць. Людзі наглядалі, як ні за што, ні пра што ачапляюць дротам іх двор і ў гэтым бачылі для сябе нейкае пакаранне.

Вечарам нейкі чалавек у коцікавай шапцы растлума-чыў людзям пра карысць і значэнне электрычнасці, але так глыбока, што ні адна жывая душа яго не зразумела.

Ён, мабыць, не валодаў здольнасцю растлумачваць людзям сэнс таго, што хацеў сказаць.

Раптам вырас аднекуль дзядзька Юда і, паколькі ён быў філосафам, пачаў тлумачыць людзям сакрэт элек-трычнасці.

— Дурныя вы людзі, што тут вам незразумела? Вы бачылі камяніцу з комінам на беразе ракі, бачылі? Вось гэтая камяніца напампоўвае ў сябе ваду, пераварвае на электрычнасць і рассылае яе потым па дроце.

Людзі не зразумелі.

— Дурныя людзі, што вы тут не разумеете? — дзядзька Юда пачаў гарачыцца, — калі кіпіць гаршчок на агні, дык пара ідзе ці не?

— Ідзе.

— А што такое пара, вы ведаеце? Гэта амаль тое самае, што і дым, а дым — гэта амаль тое самае, што агонь.

— Так вы і будзеце з гэтага мець электрычнасць! — умяшаўся чалавек з коцікавай шапкой на галаве.

Тады дзядзька Юда паглядзеў на людзей з-за акул-раў, залажыў рукі назад і пайшоў. Ён пайшоў, бо нао-гул не любіў спрачацца з дзікунамі.

Праз некалькі дзён, увечары, загарэлася электрыч-насць, палілося тонкае святло па хатах, вырвалася рап-там праз вокны ў двор, так што ўсе засталіся сядзець, перапалоханыя і ўстрыжаныя.

Тысячы кароткіх ценяў, што раней доўгі час порка-ліся каля сцен, нібы венікам змяло, і яны зніклі. У па-коях зрабілася прасторна і свабодна.

О, гэта зусім не дробязь пачаць на старасці год прывыкаць да новых электрычных ценяў, доўгіх і рэд-кіх, што лезуць на сцены.

Цень дзядзькі Ічы, напрыклад, усю зіму ляжаў нага-мі да машыны, а галавой на прыпечку, а цяпер печ стала новай і белай, як пабеленая, а цень наогул знік. Аж крыўдна было. Дзядзька Іча асцярожна шукаў свой цень, шукаў павольна і ледзь намацаў яго, беспрытуль-нага і затоенага, недзе пад тапчаном.

Цётка Малка са свайго боку доўга стаяла пасярод хаты, склаўшы рукі на грудзях, і задуменна глядзела на халодныя нітачкі лямпачкі. Крыху пазней яна сказала ўздыхнуўшы:

— Да гэтай электрычнасці не пашкодзіла б быць трохі маладзейшай.

Дзядзька Іча не адказаў. Ён усё яшчэ быў заняты ценямі. Дзядзька Іча адсунуў машыну, пераставіў зэд-лік. Потым ён узяў лямпу, паставіў яе на камоду і на-крыў паперай. Што тут гаварыць, ён расчуліўся! Рап-там схавіў ён пінжак і выбег на двор. Колькі там было святла! Зельманцы ўсе былі ў хатах, дык ён тады, як адданы сын, забег да бабкі, і якраз своечасова, бо бабку Басю электрычнасць уразіла, як гром. Яна сядзела па-зімняму апранутая і зашпіленая на ўсе гузікі, пазірала расслабленымі вочкамі на лямпачку і, калі ўбачыла жывога чалавека, сказала:

— Тут мне ўжо няма чаго рабіць, лепш пайду ўжо да бацькі твайго...

Дзядзька Іча так збянтэжыўся, што пачаў яе адга-ворваць:

— Куды ты пойдзеш упоцемку?..

Трэба прызнацца: ад таго часу бабка Бася ўжо як быццам не тутэйшы жыхар, і, хто яго ведае, можа маюць рацыю тыя, якія кажуць, што яна крыху спазні-лася памерці.

Іншым чалавекам быў дзядзька Юда. Ён быў філо-
саф і ўдавец. Дзядзька Юда прыкінуўся, быццам не заў-
важае, як светла стала ў хатах. Ён быў хітры чалавек.
Электрычнасць гарэла, а ён поркаўся каля варштата.
Скончыўшы работу, ён запаліў лампу і прысеў, каб зір-
нуць у кнігу. Пры гэтым ён вельмі высока падымаў
акуляры над носам, і гэта павінна было азначаць, што
якраз сёння ён дрэнна бачыць радкі.

Хаечка дзядзькі Юды глядзела з каморы на гэты
спектакль і здзіўлялася, што гэта бацьку спатрэбілася
раптам чытаць кнігу. Злосць кіпела ў ёй. Але дзядзька
Юда сядзеў спакойна, неяк дзіўна крыўляўся, быццам
ён ужо забыўся пра ўсё на свеце.

Тады яна не вытрымала, выбегла, нібы звар'яцелая,
з каморы і дзьмухнула ў лампу:

— Вар'ят, хіба ты не бачыш, што гарыць электрыч-
насць?

Дзядзька Юда досыць халодна закрыў кнігу, пала-
жыў яе на камоду і пачаў хадзіць па хаце, напываючы
пры гэтым.

Двор згубіў пад белым бляскам разнастайных акон
свой звычайны начны выгляд. У далёкіх цёмных кутках
двара свяціліся сінія кавалкі снегу. Электрычнасць аб-
хапіла сваімі рэдкімі пальцамі сцены, прабралася ў са-
мыя ціхія сховішчы, залезла аж у самыя далёкія дзюры,
якія доўгія гады не бачылі святла нават і ўдзень.

Дзядзька Іча выйшаў з хаты, агледзеўся, ці не заў-
важыў хто, прайшоў міма аднаго ціхага месца, між
хатаю дзядзькі Юды і хлевам. Некалі там было надта
цёмна. Цяпер ён, прайшоўшы міма, убачыў, што знікла
яшчэ адна выгода ў яго жыцці: там было светла, нібы
сярод яснага дня. Ён пачаў круціцца па двары, злосны
на ўвесь свет.

Каламутныя веснавыя раўчкі лезлі з-пад снегу,
цяклі з гары на вуліцу з прахалодным звонам. Стоячы
ў ценю, ён, дзядзька Іча, заўважыў, як дзядзька Зыся

таксама выйшаў з хаты, а каля хлева, здаецца, яшчэ
нехта — трэці — кашляў.

Ноч была ціхая, настолькі ціхая, што можна было
пачуць шорахі электрычнасці па бруку. Моцныя палосы
святла ляжалі ў густой цемры, як брытвы ў чорных
футаралах.

Тры зельманцы блукалі па двары, стараліся не сту-
паць па электрычных шнурах, якія ляжалі на зямлі.
Трое зельманцаў сморкаліся злосна і пачыналі час-ад-
часу ржаць тым далікатным іржаннем, якое ўласціва
толькі гэтай сям'і.

Яны спаткаліся ля ганка дзядзькі Зысі, стаялі доўга
адзін супроць другога, гладзілі бароды і маўчалі.

— Свет, га? — нарэшце не вытрымаў дзядзька Іча.

Дзядзька Юда злосна паглядзеў на яго з-пад акуля-
раў і адказаў:

— Дык ці не лепей, калі ўжо ляжыш пахаваны?

Гэта ён меў на ўвазе цётку Гесю, якая ўжо сапраўды
была пахавана.

Толькі дзядзька Зыся стаяў спакойны, цягнуў волас
з барады і смутна ўсміхаўся:

— Людскія дзеці!

6

ЗНОЎ ПРА ЭЛЕКТРЫЧНАСЦЬ

Электрычнасць перамагла. Каб рэб Зелмелэ меў
магчымасць вярнуцца дамоў, ён бы прайшоў міма і пай-
шоў бы далей, бо пэўна падумаў бы, што тут жыве
«начальства».

З'явіліся чуткі, быццам у прыгарад адсылаюць гор-
шую электрычнасць, тое, што застаецца на дне катла.
Гэтая вестка страшна ўсхвалявала зельманцаў, і калі
гэта праўда, то яны мелі рацыю, бо гэта ж так і павін-
на быць — калі ты даеш электрычнасць, дык давай доб-
рую! Ужо нават вырашылі, каб цётка Малка пайшла да
Беры і сказала яму, як крыўдзяць зельманцаў. Але на
гэты раз яна ўпёрлася і, па незразумелай прычыне, не за-
хацела ні за што выканаць даручэнне.

Яна сказала: